

végén Zrínyihez. A munka célja ezúttal is a kritikai kiadás. Egy olyan vállalkozás, amely vagy százötven éve van napirenden, amelyen tucatnyi filológus, történettudós, katonai szakértő dolgozott, a szakma legjobbjai, mégsem készült el. Most minden bizonnyal jó kezekbe került. És ha egyszer elkészül, megint nem maga a kötet lesz az elsőrendű eredmény, hanem az előkészítésben, a részletek feldolgozásában közreműködő sok-sok fiatalembernek – a Zrínyi-szeminárium tagjainak – a közben szerzett tudása és közben keletkezett elkötelezettsége, benne az ígérettel, hogy K. S. I. – aki immár betöltötte a hatvanát (és mire ez az írás megjelenik, már a hatvanegyét is, tudniillik az ÚMIL szerint 1937. február 22-én született) – akármeddig viszi is a stafétabotot, lesz kéz, amelyik átveszi azt.

Kulcsár Péter

Enyedi György és a kelet-közép-európai unitarizmus a XVI–XVII. században (Kolozsvár, 1997. szeptember 2–6.)

1997 őszén, szeptember 2–6. között tartotta szokásos éves konferenciáját a reneszánsz és barokk irodalom és tágabb értelemben a 16–17. század történetével foglalkozó kutató társaság. A konferencia címe *Enyedi György és a kelet-közép-európai unitarizmus a XVI–XVII. században* volt. A témaválasztást egyrészt a jeles unitárius püspök halálának 400. évfordulója, másrészt a csaknem húsz éve Siklóson tartott rokon tematikájú konferencia (*Antitrinitarianism in the Second Half of the XVI. Century*) óta felhalmozódott új eredmények tették indokolttá. Színhelyéül a rendezők Enyedi György egykori működési helyét, Kolozsvárt választották. A rendezvénynek a kolozsvári egységes teológia adott otthont, az ülések a díszteremben zajlottak. Külön kiemelendő, hogy ez volt az első alkalom, amikor a konferencia a határon túl ülésezett. A témának és a színhelynek megfelelően több rendező intézmény is közreműködött: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya (Jankovics József), a Magyarországi Unitárius Egyház (Bencze Márton, püspök), az Erdélyi Unitárius Egyház (Szabó Árpád, püspök) és az Erdélyi Múzeum Egyesület (Benkő Samu). A szervezőmunkába kapcsolódott és döntő szerepet vállalt a szegedi egyetem I. Irodalomtörténeti Tanszéke is (Balázs Mihály). A titkári teendőket Andrassy György (Kolozsvár), Káldos János, Keserű Gizella és Sántha Teréz látta el. Magyarországról több mint 120 kutató és egyetemi hallgató utazott Kolozsvárra. Európa különböző országaiból és a tengeren túlról is több jeles tudós vett részt és természetesen Erdélyből is sok kutató, egyházi személyiség volt jelen. Az előadások angolul, németül, franciául, olaszul hangzottak el, amelyeket szinkrontolmácsok segítségével élvezhetett a mindig jelentős létszámú hallgatóság. Az előadásokat követő hozzászólásokat és nemegyszer éles vitákat szintén a szegedi tanszék által szervezett és nagyszerűen működő szinkrontolmácsok segítették.

A konferencia tudományos programja három napon hat fő egységre tagolódott. Az elnökök sorrendben a következők voltak: Jankovics József, Friedrich Niewöhner (Wolfenbüttel), Balázs Mihály, Johannes Wallmann (Bochum), Lech Szczucki (Varsó), Keserű Bálint.

Az első két rész foglalkozott szorosabb értelemben Enyedi György életművével. Szabó Árpád erdélyi unitárius püspök nyitóelőadásában ismertette 16. századi elődjének életét és műveit (*György Enyedi – His Life and Work*). Szalai Judit egy eddig csaknem ismeretlen Enyedi-művet mutatott be, kiemelve annak filozófiai vonatkozásait (*Old Arguments against Traditionalism – Enyedi: Contra antiquitatem...*). Pirnát Antal előadását (*Die Heliodor-Übersetzung von György Enyedi*) Kathona Tünde olvasta föl. Balázs Mihály (*György Enyedi zwischen Palaeologus und Sozimus*) a különböző antitrinitárius irányzatok továbbélését mutatta be az 1580-as évektől kezdődően, azt bizonyítva, hogy Dávid Ferenc halála után is megmaradt, sőt bizonyos tekintetben tovább is fejlődött az erdélyi antitrinitárius mozgalom. Káldos János Enyedi platonikus olvasmányaira hívta föl a figyelmet a püspök könyvei és művei alapján (*Enyedi – the Unitarian Plato*). Gellérd Imre az erdélyi unitárius prédikációirodalommal foglalkozó műve eddig sem volt ismeretlen a kutatók előtt. Az Enyedire vonatkozó fejezet tágabb önálló tanulmányá átdolgozott változatát lánya, Gellérd Judit olvasta fel (*Principles for Survival of Unitarianism in Enyedi's Sermons*). B. Kiss Attila a példázatok szerepét vizsgálta elsősorban Enyedi széphistóriájában és prédikációiban (*The Role of Exemplum in Enyedi's Works*). Pozsár Annamária Hunyadi Demeter, Enyedi püspökelődjének tevékenységét mutatta be újabb adatok tükrében (*Daten zur Tätigkeit des Demeter Hunyadi*). David Keyes dolgozata (*The Harvard Scolium and Enyedi's Influence in America*) Enyedi *Explicationes* című művének egyik Harvard egyetemi példányában található bejegyzések alapján arra a következtetésre jutott, hogy az erdélyi püspök művét ismerték az amerikai unitárius egyház megalapítói is. Aart de Groot professzor Jacobus Acontius *De stratagematis Satanae* című művének recepciótörténetével és toleranciaelméletével foglalkozott (*Acontius und Sommer*). Máté Györgyi a *Szentírás panaszkodása* című szombatos iratot ismertette (*La «Complainte de la Sainte Ecriture»*). A további egységek huszonöt előadása Enyedi és az erdélyi unitárius gondolkodás tágabb eszmei és történeti hátterét rajzolta meg. Rendkívül izgalmasak voltak azok az előadások, amelyek elméleti megközelítést választottak, mint Valerio Marchetti *Unitarismo, sabbatismo e giudaismo biblico* című előadása, vagy az egyik legnagyobb vitát kiváltó előadás, amit Roberta Lorenzetti *Fausto Sozzini, antesignano del protestantesimo liberale, campione di tolleranza* címmel tartott. Lech Szczucki annak ellenére, hogy címként Dudith András utolsó éveit jelölte meg (*Andrew Dudith's Last Years*), Dudith gondolatvilágának átfogó elemzését végezte el. Rendkívül érdekes eszmetörténeti kapcsolatot taglalt több előadás is, melyekben az antitrinitárius gondolatok és a spiritualizmus kapcsolatát vizsgálták (André Séguenny: *L'Antitrinitarisme et le spiritualisme – essai de comparaison*; Keserű Bálint: *Unitarismus und Spiritualismus in der Mitte des 17. Jahrhunderts*; Gertraude Zaepernick: *Samuel Crell und Zinzendorf*). Az erdélyi unitárius gondolkodás egyik legnagyobb hatású művének, Árkosi Benedek *Elmélkedéseinek* forrásait elemezte Földesi Ferenc (*Quellenfragen der ungarsprachigen Meditationen von Benedek Árkosi*). Keserű Gizella pedig ismertette Andreas Wissowatius *Religio rationalis* című művének Kozma Mihály által készített magyar fordítását, továbbá a fordítás keletkezésének eszmetörténeti hátterét, egyrészt fontos adalékokat szolgáltatva Wissowatius híres művének recepciótörténetéhez, másrészt az erdélyi unitárius eszmerendszer 17–18. századi – sajnos kevésbé ismert – fejlődéséhez (*Religiones Rationales in Transylvania*). A tágabb eszmetörténeti kontextus-

sal több előadás foglalkozott (Friedrich Niewöhner: *Der Karäer Isaac aus Troki [† 1594] und seine Beurteilung der Unitarier*; Peter Bietenholz: *Daniel Zwicker of Gdańsk [1612–1678]*; Schaffer Andrea: *Johann Preuss und die Siebenbürger Unitarier*; Marta Bečková: *J. A. Comenius Aufenthalt in Polen und Ungarn mit Bezug auf seine Beziehungen zum Sozinianismus*; Johannes Wallmann: *Philipp Jacob Spener und Enyedi: Zur Auseinandersetzung der lutherischen Theologie des 17. Jahrhunderts mit dem Unitarismus*). Külön csoportot alkottak a jezsuiták tevékenységével foglalkozó előadások. Claudio Madonia a jezsuita rend kelet-európai tevékenységéről tartott áttekintő előadást (*I gesuiti in Europa orientale: Strategie di riconquista cattolica*). Molnár Antal érdekes történeti adalékokat villantott föl azzal kapcsolatban, hogy a jezsuiták milyen fontosnak tartották Enyedi *Explicationes...* című művének megcáfolását (*Sur la Genèse d'une polémique catholique d'Enyedi – Ambrosio Peñalosa: Opus egregium...*). Természetesen helyet kaptak a szűkebb értelemben vett történeti dolgozatok is. A 16. századi hódoltsági unitárius tevékenységről két előadás hangzott el (Szász János: *Fragen und Erläuterungen der Problematik zum Unitarismus während der Türkischen Belagerung*; Szakály Ferenc: *Antitrinitarier im Donauknien*). Az erdélyi történelem részleteivel is több előadás foglalkozott. A 17. századi Németalföldre irányuló unitárius peregrináció mindig is foglalkoztatta a kutatókat. Most Henk van de Graaf foglalta össze a legfrissebb eredményeket (*Peregrinatio Unitaria Transylvanica in den Niederlanden im 17ten Jahrhundert*). Rendkívüli forrásismeret, aprólékos műgond jellemezte a Kolozsvár történetével foglalkozó előadásokat (Kiss András: *Istituzioni ecclesiastiche e quelle civili di Claudiopolis nel secolo 16°*; Sipos Gábor: *Les Calvinistes de Claudiopolis au début du 17e siècle*). Az unitárius politikai elit törekvéseit, lehetőségeit és tragédiáját mutatta be Horn Ildikó előadása (*Les Stratégies des élites unitaires: Le cercle de Farkas Kornis*). Sajátos nézőpontból, nem minden ironia és humor nélkül fogalmazta meg előadását Petrőczy Éva (*A Male "Female Chauvinist" Unitarian from the 17th Century: István Kolosi Török*).

Szeptember 2-án este a konferencia résztvevői megtekintették a legfontosabb unitárius forrásokat a kolozsvári akadémiai könyvtár kiállításán. Ugyanitt mutatta be Keserű Bálint és Balázs Mihály a *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca* (Szeged, 1997) és a *Fasciculus rerum scholasticarum* (Szeged, 1997) című köteteket.

A rendezvény egyik legjelentősebb eseménye volt George H. Williams professzor ünnepélyes díszdoktorrá avatása. Sajnos egészségi állapota miatt nem tudta vállalni a hosszú utazást és ezért a díszdoktori oklevelet nevében Gellérd Judit vette át.

A tudományos ülészakot követően került sor az *Unitárius válasz az ezredforduló kihívásaira* címmel tartott konferenciára, amelyen Szabó Árpád püspök elnökölt. Meghívott előadók a következők voltak: Rezi Elek, Richard Boeke, Philipp Hewett, Leon Hopper, Sztankóczy Zoltán, Andrew Hill, David Steers.

A szokásos egynapos kiránduláson csaknem százötvenen vettek részt. Az útvonal a következő volt: Kolozsvár – Déva – Gyulafehérvár – Nagyenyed – Torda – Kolozsvár.

Káldos János